

הספרות, הקולוניאליזם והאימפריה

שי גינזבורג

חנן חָבֵר, לְרֵשֶׁת אֶת הָאָרֶץ, לכבוש את המרחב: על ראשית השירה העברית בארץ ישראל (מבט אחר: עיונים בביקורת ובפרשנות), ירושלים: מוסד ביאליק, תשע"ה, עמ' 284

'לרשת את הארץ, לכבוש את המרחב' הוא אחד הספרים החשובים ביותר שפרסם חנן חבר. חשיבותו ההיסטוריוגרפית של הספר בכך שהוא בוחן – במיוחד בפרקיו הראשונים – תקופה, משוררים וגופי שיר שבעשורים האחרונים נדחקו לשולי הדיון (וכמה שלמעשה לא נדונו מעולם כראוי), אף שהם עיצבו את השירה העברית בארץ ישראל בסוף המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים. עם משוררים אלה נמנים נפתלי הרץ אימבר, יעקב פייכמן, יצחק למדן, יעקב שטיינברג ודוד שמעונוביץ. חבר לא רק דן בפואטיקה של משוררים אלה כשלעצמה, אלא גם מקשר אותה למהלך היסטורי מקיף, הקורא תיגר על האופן שבו ביקורת הספרות העברית רוקמת בדרך כלל את ההיסטוריה של השירה העברית החדשה. ביקורת זו עוקבת אחר התפתחותה של השירה באירופה עד שיאה בשירה העברית של חיים נחמן ביאליק, שאול טשרניחובסקי וזלמן שניאור, ומשם ממשיכה לשירה שנכתבה בארץ ישראל בשנות העשרים של המאה העשרים, משעבר לשם מרכז החיים התרבותיים העבריים, שירה שמייצגיה הטיפוסיים הם רחל, אברהם שלונסקי ואורי צבי גרינברג. השירה העברית שנכתבה בארץ ישראל לפני כן מופיעה רק כהערת שוליים למהלך היסטורי זה. לעומת זאת הסיפור ההיסטורי שמספר חבר מדגיש את חשיבותה של השירה שנכתבה בארץ ישראל לפני מלחמת העולם הראשונה. חבר אינו מצביע בפשטות על העניין והחשיבות בגופי שירה שוליים להבנת המהלך הפואטי המרכזי של השירה העברית, מהלך המגולם במשוררים המרכזיים של הזמן. להפך, הוא מבקש לטעון שדווקא שירה ארץ ישראלית

* בעקבות דברים שנאמרו ב'תולעת ספרים' בתל אביב ב־14 ביולי 2016, בערב שנערך לכבוד הוצאת הספר.

זו טומנת בחובה את גרעיניו של המהלך המרכזי של השירה העברית, מהלך שתפס את מרכז הבמה החל בשנות העשרים של המאה העשרים. בכך הוא מערער על ההיסטוריוגרפיה של הספרות העברית הרואה במעבר מאירופה לארץ ישראל מהלך של התפתחות חלקה וברורה. במקום זאת – ובדומה למה שכבר כתב למשל ב'ספרות שנכתבת מכאן: קיצור הספרות הישראלית' (תל אביב 1999) – הוא מצייר תמונה של ניגוד ואף שבר בין השירה העברית האירופית לבין זו שנכתבה בארץ ישראל. לטענתו יש לבחון את השירה שנכתבה בארץ ישראל בפני עצמה ולראות מהם מאפייניה ובמה ייחודה לעומת הספרות העברית שנכתבה במקומות אחרים.

הביקורת המובלעת על הסיפור ההיסטורי המקובל והעמדת סיפור חלופי מובילות את חבר לשאול שאלות עקרוניות על ההנחות שביסוד תפיסתנו את הסיפור ההיסטורי ועל האופן שבו אנו קושרים את הטקסטים הספרותיים לסיפור זה. בכך לדעתי חשיבותו העיקרית של הספר. בפרקי הספר חבר קורא את השירים ואת האופן שבו התקבלו, ובתוך כך מנסה בהירות רבה את העקרונות המושגיים וההיסטוריים המנחים את מפעלו הביקורתי. למעשה חבר חושף כאן את תחבולותיו המושגיות ומעמידן לשיפוטו של הקורא. כמה מן העקרונות הללו עיצבו מפעל זה מתחילתו, וכמה נוספו בשנים האחרונות, והם מנסחים מחדש או דוחקים לשוליים מושגים שחבר השתמש בהם הרבה בשנות התשעים של המאה שעברה. בספר מדגים חבר כיצד העקרונות שבהם הוא משתמש ב־10–15 השנים האחרונות נקשרים זה לזה ויוצרים רשת מושגית היסטוריוסופית בעלת כוח פרשני מרשים ביותר, לטעמי המרשים ביותר ובעל ההשפעה הרבה ביותר בחקר הספרות העברית היום. למעשה זוהי ההצגה הברורה ביותר של עמדתו הפרשנית בעת הזאת, כאן ועכשיו. חבר קושר רשת זו לשורה של חוקרים ותאורטיקנים, והמרכזיים לספר הנוכחי הם ולטר בנימין, מישל פוקו, ויליאם מיטשל, קרל שמיט וארייתה אן הרק. חשוב לציין שהכוח הפרשני של חבר והלכידות של מפעלו אינם ברמה התאורטית הזו – הפרספקטיבות שמציעים התאורטיקנים האלה אינן בהכרח מתיישבות זו עם זו, והאופן שבו חבר קורא אותן אינו מספק בהכרח את העוסקים בהן לשם עצמן. הכוח הפרשני ולכידות מפעלו של חבר באים לידי ביטוי באופן שבו הוא מדגים כיצד פרספקטיבות אלה, על כל הסתירות שביניהן, מאפשרות תובנות חדשות על הספרות העברית ועל הקשר בין הספרות העברית החדשה למפעל הציוני בארץ ישראל, ולמעשה ובעיקר תובנות על חיינו כאן ועכשיו. אם כן הלכידות של המפעל הביקורתי של חבר אינה ברמה מושגית מופשטת אלא בקונקרטיות של חיי היום-יום, על כל הסתירות המאפיינות אותם.

אכן התפיסה של חבר את הספרות בספר זה היא מה שאכנה כאן גישה קונקרטית או פרקטית של הספרות. המפעל הביקורתי של חבר מעולם לא התמקד בצורה

הספרותית, מקורותיה וגלגוליה או באסטרטגיות ספרותיות ורטוריות, ובאופן שבו היצירה עושה בהן שימוש (לפחות לא כשהן עומדות בפני עצמן), ואף לא ברעיונות או תפיסות פילוסופיות מופשטות והאופן שבו הם באים לידי ביטוי בספרות. בספריו הקודמים (כמו למשל 'פייטנים ובריונים: צמיחת השיר הפוליטי העברי בארץ-ישראל' [ירושלים תשנ"ד] או 'מולדת המוות יפה: אסתטיקה ופוליטיקה בשירת אורי צבי גרינברג' [תל אביב תשס"ד]), פיתח חבר קריאה אידאולוגית-פוליטית של הספרות העברית: הוא הבחין בין ספרות פוליטית לספרות אידאולוגית, ובחן אילו תפיסות אידאולוגיות ואילו עמדות פוליטיות באות לידי ביטוי בספרות העברית מחד גיסא ומאידאולוגיה של הספרות במאבקים אידאולוגיים ופוליטיים מאידך גיסא. כאן, כך נראה לי, הוא פונה לכיוון אחר, שהוא עדיין אינו מנסה במפורש אבל דומני שהוא חשוב ביותר. הקריאה שחבר מפתח כאן היא מרקסיסטית יותר מבעבר, לא בדגש על האידאה המרקסיסטית (כפי שפיתח למשל המבקר פרדריק גיימסון), שתמיד נוכחת בחיבוריו, אלא בפרקטיקה שלה, שמסתמכת יותר מבעבר על גישתו של גאורג לוקאץ'. קריאה זו מתמקדת בפרקטיקות: במפעל הצינוי כאוסף של פרקטיקות קונקרטיות, בספרות העברית גם כפרקטיקה בפני עצמה וגם כמייצגת פרקטיקות שונות, ובקשרים בין הפרקטיקות הלאומיות, הפרקטיקות הספרותיות ואופני הייצוג של פרקטיקות שונות בספרות. המערך התאורטי שחבר מעמיד מאפשר לבחון פרקטיקות אלה בהקשר היסטורי רחב, מפרה ביותר. במיוחד הוא מאפשר לבחון את הספרות העברית בהשוואה לספרויות אחרות וכתוצר של היסטוריה פרטיקולרית בעת ובעונה אחת – המהלך הכפול הזה אינו טריוויאלי או מובן מאליו.

התפקיד החשוב של המערך המושגי-ההיסטוריוסופי שחבר מעמיד מצוי לא בפרטים אלה או אחרים של עמדתו הביקורתית, אף לא במסגרתה המושגית ככלל, אלא בתפיסה העקרונית – שעומדת בבסיס כל מפעלו הביקורתי – שתפקידה של הביקורת לעורר שאלות ולקרוא תיגר על המוסכמות ההיסטוריוגרפיות והביקורתיות המקובלות. שתי השאלות שחבר שואל שוב ושוב בספריו ובמאמריו הרבים הן: מה משמעה של ביקורת כאן ועכשיו? מה משמעה של כתיבה היסטורית כאן ועכשיו? נראה לי שהמוקד של כל הדיונים בספר הוא למעשה הניסיון לנסח מה משמעה של כתיבת היסטוריה ביקורתית. חבר מעלה מספר נקודות מרכזיות, ואתמקד כאן רק במה שקשור למה שכינתי התפיסה הקונקרטית של הספרות ובהשלכותיה.

לכל אורך מפעלו הביקורתי יוצא חבר כנגד הגישה המסורתית המשעבדת את הספרות העברית לסיפור-על לאומי (שמפתחו המובהק ביותר היה גרשון שקד); גישה זו קושרת באופן הדוק בין מופיעה השונים של הספרות העברית להתפתחותו של המפעל הלאומי בארץ ישראל, ומזהה בין התפתחותה של הספרות העברית לביסוסו

של היישוב היהודי שם. הגישה הקונקרטיית שחבר מפתח מאפשרת לבחון מבני-על כגון זה של סיפור-העל הלאומי מן הפרספקטיבה הקונקרטיית של הפרקסיס, כלומר של בסיס החומרי. חשוב להדגיש שהמשמעות היא חלק אינטגרלי של הפרקסיס ואינה מובחנת ממנו, ושלעולם אין נקשרת לפרקסיס רק משמעות אחת ברורה ומובחנת. במילים אחרות, הפרקסיס תמיד רב משמעי, ותמיד נקשר במשמעויות שונות, לעתים אף מנוגדות. מכאן שלעולם אין הפרקסיס מימוש פשוט של סיפור-העל. נהפוך הוא, יחסו לסיפור-העל כרוך בסתירות ובאמביוולנטיות. הסתירות והאמביוולנטיות הללו חותרות תחת הלינאריות של סיפור-העל, תחת הניסיון להעמיד סיפור בעל התחלה מובחנת ומהלך חד-משמעי ברור המגיע לשיאו הפוליטי והספרותי בביוסוסה של ישות לאומית יהודית ריבונית.

אך חבר אינו פוטר בלא כלום את סיפור-העל, ומכיר בכוחו ובחיוניותו. הוא מעמיד אם כן פרספקטיבה כפולה. פרספקטיבה אחת מביטה לאחור, ומתוך מבט לאחור מכירה בטלאולוגיה של סיפור-העל הלאומי היהודי, במהלך שהוביל לביסוסו של יישוב יהודי לאומי בארץ ישראל ולהקמת מדינה יהודית ריבונית. אך הוא מדגיש שהחזות הטלאולוגית נטועה לא בדברים עצמם אלא בפרספקטיבה שלנו, ברטרנספקטיבה שלנו, באופן שבו אנו מספרים את הדברים. הפרספקטיבה השנייה שמה בסוגריים את מהלכו של הסיפור, ומבקשת לבחון את הפרקסיס לא כממש מראש את סיומו של הסיפור, אלא כעומד כשלעצמו, מול עתיד שטרם נקבע. לפרספקטיבה כפולה זו יש השלכות מידיות על האופן שבו קורא חבר מבעים ספרותיים. כפי שהוא טוען במובלע, הקריאה הטלאולוגית קוראת מבעים אלה כאילו הם מתמצים בשיאו של התהליך, וכאילו אין להם קיום ללא שיא זה. לעומת זאת קריאה מן הפרספקטיבה השנייה מאפשרת לבחון את המבעים הספרותיים לא רק כמימושו של המהלך הטלאולוגי, אלא בד בבד גם כמצביעים על מהלכים אחרים, חלקם סותרים למהלך הראשי. קריאה כזאת מאפשרת להצביע על ההיסוסים, השברים והסתירות הבאים לידי ביטוי בספרות, והמשקפים את האמביוולנטיות העמוקה של המהגרים היהודים בארץ ישראל, אמביוולנטיות שמקורה המעבר מהיותם נתינים מדוכאים בארצות מושבם להיותם חלק ממפעל קולוניאלי אלים בארץ ישראל.

ואכן הפרקטיקה הלאומית הראשית שמוזהה חבר היא הפרקטיקה הקולוניאלית. פרקטיקה זו סותרת כמובן את הניסוחים האידיאולוגיים שהדגישו את אופייה של התנועה הלאומית היהודית כתאולוגיית שחרור – אם יותר לי מינוח מהקשר זמני והגותי אחר וזר מאוד – כלומר את היותה מפעל גואל של מיעוט נרדף ומדוכא מבחינה דתית, כלכלית ופוליטית. חבר מדגיש שוב ושוב שבמרכזה של האידיאולוגיה הלאומית היהודית עומדת הפרקטיקה של ניכוס המרחב של ארץ ישראל, ניכוס הכרוך

באלימות, בהפעלת כוח הולכת וגוברת כלפי תושביה הלא־יהודים של הטריטוריה. הספר מתמקד באלימות הזאת, באופן שבו הספרות ייצגה אותה, הצדיקה אותה, אך גם ביקשה להסתירה, ובה בעת חשה בגללה רגשות אי נוחות, שלא לומר אשמה.

הפרקטיקה הספרותית הראשית שמוזהה חבר בשירה העברית בארץ ישראל היא ייצוג הנוף הארץ־ישראלי. הוא מצביע על האסטרטגיות המדגישות את הקליטה החושית, הקונקרטיה של המרחב המקומי, וטוען שזו המקבילה הפואטית לפרקטיקה הקולוניאליטית: כתיבת שירה חושית היא הפרקסיס התרבותי של הניכוס של ארץ ישראל לטובת המפעל הלאומי היהודי. לניסוח המפורש של אסטרטגיות אלה יש חשיבות הסטוריוגרפית עבור המפעל הביקורתי של חבר, שכן הוא מאפשר לו להבחין בבירור בין שירה שנכתבה בארץ ישראל לשירה עברית שנכתבה במקומות אחרים; שירה זו כמובן לא יכלה לתפוס את הנוף הארץ־ישראלי בקונקרטיות שלו, וכשייצגה את הנוף האירופי, הצביעה על הניכור ממנו (חבר קורא את שירי הטבע של ביאליק כדוגמה לניכור כזה). אם כן הדיון באסטרטגיות של ייצוג הנוף מאפשר לחבר להבחין בין ספרות טריטוריאליט לספרות לא־טריטוריאליט. כפי שכבר ציינתי, חבר דוחה את הגישה הרואה בספרות העברית מקשה אחת, מהלך היסטורי אחד ואחיד, שהתחיל באירופה ונמשך בארץ־ישראל. במקום זאת הוא מדגיש את השבר בין מה שהוא תופס – בצורה משכנעת מאוד לטעמי – כשני מהלכים ספרותיים מובחנים.

כדי לבחון ברצינות הראויה את המפעל הביקורתי שחבר מעמיד, עלינו כל העת גם לאתגר את המסגרת הביקורתית שהוא מפתח. אני מבקש להתייחס לממד שעמדתו עליו עתה, העמדת הצינונות והספרות העברית הארץ־ישראלית לא רק על העיקרון הטריטוריאלי אלא במיוחד על פרקטיקה קולוניאליטית, שמהותה האלימות. כדי להבהיר את מהותה של הביקורת אדגיש שאני מקבל את הטענה היסודית של חבר, שמסד המפעל הלאומי היהודי בארץ־ישראל הוא ניכוס הקרקע, ושניכוס זה היה ועדיין כרוך באלימות המופנה בעיקר (אך לא רק) כלפי תושביה הלא־יהודים של הטריטוריה. אין ספק בעיניי גם שניתוח המפעל הציוני בארץ־ישראל מן הפרספקטיבה הקולוניאליטית סיפק תובנות חשובות ביותר. אבל, וזה אבל חשוב לטעמי, העמדת הצינונות באופן בלעדי על הפרדיגמה הקולוניאליטית כרוכה במהלך א־היסטורי, המוחק את הנסיבות ההיסטוריות שבהן ניסתה התנועה הלאומית היהודית להגשים את מטרותיה בארץ־ישראל, מהלך שגם כרוך בסתירות פנימיות.

שתי גישות עיקריות פונות אל המסגרת המושגית של הקולוניאליזם כשהן דנות בצינונות (ובלי להיכנס להיסטוריה של הטיעון). אלה שבעיניהם הצינונות היא מקרה רגיל של האימפריאליזם האירופי רואים בפעילים הציונים סוכנים של האינטרסים האימפריאליים של מעצמות המערב, ובראשן בריטניה וארצות הברית (רשיד ח'אד'י

הוא אולי ההיסטוריון הבולט ביותר המחזיק בדעה זו כיום). מאידך גיסא יש הטוענים שלנוכח הדיכוי הדתי, הפוליטי, החברתי והכלכלי של היהודים בארצות מושבם השונות, אין לראות בהם סוכנים קולוניאליים רגילים. במקום זאת המבקרים המחזיקים בעמדה זו רואים בציונות ובתרבות העברית שהתפתחה בהשפעתה שיח קולוניאלי ללא מטרופולין. חבר הוא מייצגה הבולט של גישה זו בביקורת הספרות העברית. גישה זו אכן לוקחת בחשבון את ההיסטוריה של היהודים באירופה ובאמריקה, קרי את מערכת היחסים הסבוכה שלהם עם המדינה האירופית, הכנסייה והמעמדות השונים – מערכת יחסים שהובילה לניסיונות לשלבם אך גם לדחייתם, ושגללה עד לאחר מלחמת העולם השנייה לא נתפסו היהודים כחלק אינטגרלי של המדינה. גישה זו מציינת אם כן תמונה סבוכה יותר של מערכת היחסים בין הציונות לאימפריאליזם-קולוניאליזם האירופי.

שאלת הקולוניאליזם אינה רק שאלה היסטוריוגרפית אלא מוסרית. לאור ההסכמה – שהיום היא כבר נחלת הכלל – שהאימפריאליזם-קולוניאליזם האירופי היה כרוך בסבל רב ובעוולות מוסריות קשות, הקישור של הציונות לאימפריאליזם-קולוניאליזם האירופי משמש בסיס לשיפוט מוסרי חריף שלה. שתי הגישות נבדלות זו מזו באופן שבו הן תופסות את שאלת האשמה בהקשר של עוולות אלה. בעוד הגישה הראשונה מטילה את האשמה במה שהתרחש בארץ ישראל באופן ברור על מעצמות המערב (ופחות מכך על ברית המועצות), הגישה השנייה רואה בציונים עצמם את האשמים העיקריים בכך. אם כך ואם כך, הפרדיגמה הקולוניאליזם מעוררת שאלות קשות, וכאן אתמקד באלה שמעוררת הגישה השנייה, המנחה את הדיון של חבר בספר.

בניגוד לגישה הראשונה, העמדת הציונות כשיח קולוניאלי ללא מטרופולין מוחקת למעשה את היחסים הסבוכים בין התנועה הלאומית היהודית לאימפריות שהייתה קשורה בהן: האימפריות העות'מאנית והבריטית, ששלטו שליטה ישירה באזור, והאימפריות הרוסית, האוסטרו-הונגרית, הצרפתית והגרמנית ולאחר מכן האמריקנית והסובייטית, שראו עצמן בעלות אינטרסים מידיים באזור. אמנם היהודים לא נתפסו כסוכני המדינה באופן שבו נתפסו הנוצרים, אך אין משמעו של דבר שהרשויות האימפריאליות השונות לא השתמשו בהם על מנת לקדם את האינטרסים שלהן באזור. אכן לא ניתן להבין את התפתחות המפעל הציוני בארץ ישראל, אף לא את התרבות שנוצרה בעקבותיה, ללא ניתוח של יחסי הכוח בין האימפריות הללו ושל התפקיד החשוב שמילאו היהודים במערכי כוח אלה.

בשנים האחרונות היפנו החוקרים את תשומת ליבם להקשרים האימפריאליים של צמיחתה והתבססותה של הציונות (וראו למשל את הקובץ 'הציונות והאימפריות', בעריכתו של יהודה שנהב [ירושלים תשע"ו]). אך נדמה לי שהתובנות העולות

מהדיון הזה עדיין לא הופנמו עד תום. דוגמה לכך היא עניין הגירתם של יהודים לארץ ישראל והתיישבותם בה. היסטוריונים וחוקרי ספרות כאחד מכל המחנות דנים בכך מפרספקטיבה אנכרוניסטית, טלאולוגית, שמעמידה את מפת אירופה והמזרח התיכון כפי שעוצבו לאחר מלחמת העולם הראשונה כאילו היא משקפת מצב עניינים טבעי כביכול. בפרספקטיבה זו הגירה מאזור אחד לאחר נראית כפריצת גדר, והיא מתעלמת מן האופן השונה מאוד שבו תפסו אנשים את המרחב, את התנועה בו ואת יחס הבעלות עליו. הדבר נכון במיוחד באשר לאימפריה העות'מאנית. מיליוני בני אדם, לא רק יהודים, נעו במרחב, חצו 'גבולות', עקרו עצמם והתיישבו ושוב עקרו עצמם בקלות שקשה לנו לדמיין. ובכל זאת מבקרים רבים מייחדים את ההגירה היהודית לארץ ישראל החל בסוף המאה התשע עשרה, ומחמיצים את האופן שבו היא קשורה קשר הדוק לתנועות אחרות במרחב של אירופה והמזרח התיכון, תנועות שאיננו שופטים באותה החומרה.

יוסף חיים ברנר טען שהתעקשותם של היהודים להעמיד עצמם כסוכנים קולוניאליים מבטאת למעשה את תשוקתם לראות עצמם כסובייקטים אירופים. מכאן שהקולוניאליזם היה מכשיר או אמצעי לעיצוב היהודים כאירופים. בהקשר זה כדי להבין את תנועתם במרחב כתנועה קולוניאלית, היה על הפעילים הציונים לקשור עצמם למטרופול (כפי שניסו לעשות ללא לאות למשל בנימין זאב הרצל, חיים ויצמן, דוד בן-גוריון, זאב ז'בוטינסקי ואף אברהם שטרן), שקובע את הגבולות ומתוך כך את חציית הגבולות כחריגה או כעברה. מעניין שהחוקרים ללא יוצא מן הכלל פוסעים בעקבות הפעילים הציונים ומאמצים את הפרספקטיבה שלהם.

שנית, המחקר ההיסטורי של הקולוניאליזם האירופי (אך גם האסיאתי!) בכלל ושל המזרח התיכון בפרט מדגיש בשנים האחרונות את התפקיד שמילאו האימפריות בעיצוב היחסים בין הקהילות הנשלטות ובמיוחד בליבוי העוינות ביניהן. לעומת זאת חקר הלאומיות היהודית והתרבות היהודית בארץ ישראל מעמיד אותן כעצמאיות, כריבוניות באופן סינגולרי מול האימפריות בנות הזמן. בעוד חוקרי הספרות בתת-היבשת ההודית או בלבנון ובסוריה בסוף המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים מדגישים את חשיבותו של ההקשר האימפריאלי-קולוניאלי, חוקרי הספרות העברית שנוצרה בארץ ישראל מתעלמים ממנו לחלוטין.

למעשה דווקא הפרדיגמה הקולוניאלית שנועדה לבקר את ההיסטוריוגרפיה הציונית משכפלת את האופן שבו הסובייקט היהודי הלאומי מועמד מראשיתו כסובייקט אוטונומי ריבוני, בלתי תלוי בהקשר הגאופוליטי שבו הוא נמצא ובעל תעצומות בלתי נדלות להתנגד לכוחות חיצוניים ולרתמם לצרכיו. אך אם אמנם כך הוא, האם אין כל תהפוכות הנפש של המהגרים היהודים לארץ ישראל והספרות שכתבו נותרים

בלתי מסתברים וסגורים בפנינו? רק אם נבין שהמהגרים היו נתינים קולוניאליים לא רק בארצות מוצאם אלא גם משהגיעו לארץ ישראל, ובמידה לא מבוטלת אף לאחרי שהוקמה מדינת ישראל, נוכל להבין נכונה את האסטרטגיות המבנות את ספרותם. הנה דוגמה מובהקת מתוך הספר להתעלמות מן ההקשר האימפריאלי. חבר כותב על הקשר בין המתיישבים היהודים לאימפריות ש'על רקע המצב החוקתי בתקופת השלטון העות'ומני ובתקופת המנדט פעלה הציונות מתוך מאמץ מתמיד להפריד אותו ולפעול נגדו, גם אם מתוך משא ומתן מתוחכם אתו' (עמ' 11). אני מבקש לטעון שלא היא. למעשה המבנה החוקי העות'מאני והמנדטורי עיצב לא רק את דפוסי ההגירה וההתיישבות היהודיים, אלא גם את התבניות התרבותיות היהודיות בארץ ישראל. יתר על כן, המוסדות הלאומיים היהודיים ובעקבותיהם המוסדות השונים של מדינת ישראל אימצו מבנה זה, והוא נותר המסד של החוק והתרבות הישראלים למשך עשורים רבים, ובחלקו הוא עדיין מצוי עמנו.

חבר מצטט את שירו של נפתלי הרץ אימבר 'גדרה':
 חֻנִּים בְּאֵלִים, וּבְאֵין לְמוֹ בְּתִים,
 מִבְּלִתי יְכַלֵּת מְקוֹמָם לְרֶשֶׁת,
 גְּדֵר מְזֶה – חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים,
 וְגְדֵר מְזֶה – פְּקָדוֹת מִפְּחוֹת־פְּלֶשֶׁת. (עמ' 48)

כפי שמראה חבר שורות אלה בנויות על שנינה – גדרה וגדר: עצם מעשה ההתיישבות המתגשם בשם המושבה, כולל עבור המשורר את מגבלותיו. חבר ממשיך וטוען שהשיר מצביע על המתח הנמשך בין הקונקרטיזציה של המקום הפרטי, המסוים – המושבה גדרה – לבין השאיפה לנכס את ארץ ישראל כולה עבור המפעל הלאומי היהודי, מפעל שיחסו למקום הקונקרטי נותר לא־ודאי ואמביוולנטי. אולם – וכאן אני חורג מן הטיעון בספר – את המתח הזה לא ניתן להבין לאשורו אם אנו מגבילים עצמנו לתחומי המפעל הלאומי היהודי ומעמידים אותו כמפעל אוטונומי ריבוני, שכן הוא מועמד במפורש בהקשר אימפריאלי קונקרטי. המושבה סגורה בתוך חוק קונקרטי, מסוים, החוק העות'מאני, וזה מסמן את גבולותיה פעמיים ואף מכתוב את משמעותה הנפתחת של השנינה, שמעמידה את ההקשר המקראי והעות'מאני כתמונת ראי הדדית: המסומן של 'חוקים ומשפטים' ושל 'פחות־פלשת' הוא כפול – מקראי ועות'מאני. לא ניתן לדבר – אף לא ניתן לכתוב – על המושבה גדרה מחוץ לגדרות אלה, גדרות שהעמיד (גם) החוק העות'מאני.

ואם כבר מדברים על הניסיון לטעת את השירה בהתנסות קונקרטית, ואני מסכים עם חבר שמדובר כאן בהתנסות קונקרטית, האם אין התנסות זו לא רק עברית אלא

אף עות'מאנית? השיר אינו רק שיר עברי, אלא שייך לקורפוס השירה העות'מאנית המאוחרת, ויש לקראו ביחס למבעים עות'מאניים מאוחרים אחרים. לקרוא את השיר כשיר עות'מאני משמעו להצביע על העיוורון של הפרדיגמה הקולוניאלית, המתעלמת לחלוטין מן התפקיד המרכזי שמילאה האימפריה העות'מאנית בעיצוב הלאומיות היהודית בארץ ישראל (והלאומיות הפלסטינית); משמעו לקרוא למחשבה חדשה על הסיפור ההיסטורי של המקום הזה, שתיקח בחשבון את מורכבותו ההיסטורית.

הפרדיגמה הקולוניאלית משמשת להאחדה של התנועות הציוניות, כאילו משמעותן אחת בכל זמן ובכל מקום. ואולם מן העמדה ההיסטוריוגרפית שחבר מציג באופן כה משכנע, המבחינה בין ספרות עברית ארץ ישראלית לספרות עברית אירופית מתוך הדגשת הפרקטיקות השונות שלהן, עולה שאלה שדומה שאין עליה תשובה מספקת בספר זה: אם אמנם אופיין של הפרקטיקות הוא בסיס להבחנה מהותית בין ספרות עברית שנכתבה בארץ ישראל לבין ספרות עברית שנכתבה באירופה, האם אין עלינו במקביל להבחין בין ציונות ארץ ישראלית לציונות אירופית, שכן הפרקטיקות של האחת אינן הפרקטיקות של השנייה? דומה שאי אפשר לזהות בין משמעה של הציונות באירופה למשמעה בארץ ישראל גם אם לכאורה הן אמרו את אותו הדבר עצמו, שכן משמען של הפרקטיקות ביחס לאופק האירופי – שבו היהודי הוא קרבן האלימות – שונה לחלוטין ממשמען ביחס לאופק הארץ ישראלי – שבו הוא סוכנה של האלימות כנגד אחרים.

מכל מקום, חשוב לי להדגיש שלא ניתן היה לדון בשאלות שהעליתי כאן ללא הספר של חבר וללא מאמציו הנמשכים לחשוף את המנגנונים הביקורתיים של המבקרים שקדמו לו ושלו עצמו. על כן זהו ספר חשוב ביותר, ואני מקווה שהוא יהיה מסד לדיון נמשך בפרקטיקות שלנו, באלימות הכרוכה בהן ובקרבותיהן.

פרופ' שי גינבורג, אוניברסיטת דיוק, Asian and Middle Eastern Studies,
Duke University, 224 John Hope Franklin Center, 2204 Erwin Road, Box 90414, Durham,
NC 27708-0414
shai.ginsburg@duke.edu